

Var der planer om at bortføre kongefamilien i 1864?

EN RANDBEMÆRKNING TIL EN REPLIK

AF

JES FABRICIUS MØLLER

Professor Rasmus Mariager gav i forbindelse med sin ph.d.-afhandling engang – med et glimt i øjet – sit bud på en typisk historikerkonklusion. På spørgsmålet om, i hvilken grad eksporten af animalske fedtprodukter havde betydning for dansk-britiske relationer i den umiddelbare efterkrigstid, lyder historikerens svar: „Mere end man skulle tro“. Det er grundlæggende samme svar, Morten Nordhagen Ottosen og Rasmus Glenthøj leverer i deres store værk *Union eller undergang. Kampen for et forenet Skandinavien* (Gads Forlag, København 2021): Skandinavismens betydning i de midterste årtier af 1800-tallet var større, end man skulle tro. Dette er sagt uden ironisk distance. Det er en konklusion, jeg selv er klar til at skrive under på.¹

Men så er der spørgsmålet i forlængelse af Mariagers pointe, og det er mere interessant: Hvad er det egentlig, vi skulle tro? Eller rettere: Hvad er det, den samvittighedsfulde historiker med styr på den eksisterende litteratur om emnet nu ved, som ikke allerede stod klart i forvejen? For at kunne svare på dette spørgsmål, kræver det en klar forskningsoversigt eller -diskussion. Der er flere ansatser til en sådan, f.eks. i afsnittet med den løfterige overskrift „En ny fortælling“ (s. 12), men det siver ud i uklarhed, ikke mindst på grund af en af bogens unoder: de grupperede noter. I stedet for at lade hvert citat eller hver pointe ledsage af en specifik henvisning, sættes der typisk noter efter hvert eller hver andet afsnit, hvor der i noten gives flere henvisninger. Det gælder f.eks. note 15 (også s. 12), hvor store dele af forskningsdiskussionen afvikles i telegramstil. Forskningsdiskussionen tages op igen løbende, mest tydeligt til slut i bogen (s. 545ff), men den forbliver strøet ud over teksten på en måde, der lader det stå uklart, hvad *Stand der Forschung* egentlig er, og derfor er det også uklart, hvordan forfatterne præcis forholder sig til f.eks. Erik Møllers eller Becker Christensens store synteser om skandinavismen.

¹ Jf. Ruth Hemstad, Jes Fabricius Møller og Dag Thorkildsen: ”Skandinavismen som visjon og påvirkningskraft“ i Hemstad, Fabricius Møller & Thorkildsen (red.): *Skandinavismen: Vision og virkning*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2018, s. 9-20.

Niels Clemmensens debatanmeldelse i *Historisk Tidsskrift* 2022:1, s. 234-241 har givet anledning til, at Ottosen og Glenthøj i deres prisværdigt præcise og kortfattede replik i dette hæfte har rebet sejlene og gjort det klart, hvad de mener, der blandt andet er nyt i deres undersøgelse:

I to skandinaviske revolutionsplaner formuleres fortidens mulige fremtider helt konkret. Når Clemmensen mener, disse planer „omtales og tages skam alvorligt af Erik Møller“ samt af Jes Fabricius Møller (s. 236-237) og formentlig, at de derfor ikke har nogen nyhedsværdi, beror det imidlertid på en misforståelse. Ud fra sin note synes anmelderen at sigte til de revolutionære konspirationer, som vi ved fandt sted i forbindelse med Christian 9.s tronbestigelse i 1863. Der er imidlertid ikke fundet nogen konkrete koncepter fra disse måneder. Det, som vi henviser til, er håndgribelige revolutionsplaner fra december 1864 og januar 1865. Planen fra december 1864 er nævnt tre gange af svenske historikere og to gange af danske historikere, men ikke af dem, Clemmensen nævner. Ingen steder er den hidtil blevet taget alvorligt, da den har manglet kontekst.

Alle er enige om, at Aage Friis' afdækning af bl.a. Monrads og Halls konspiratoriske henvendelser til den svenske gesandt Hamilton i begyndelsen af 1863 og den omfattende utilfredshed med tronfølgeren er velbeskrevet i litteraturen.² På samme måde er Karl 15.s modtagelighed for skandinaviske ideer velkendt.

Uenigheden begynder, når det handler om 1864. Glenthøj og Ottosen henviser i deres replik til deres bog s. 488-499. En af deres hovedkilder er Oscar 2.s dagbøger og memoirer, hvoraf det fremgår, at Monrad på et tidspunkt i sommeren 1864 henvendte sig til prins Oscar med et forslag „av en överraskande revolutionär natur! Jag svarade som jag borde att jag ej ville lyfta en finger till intrig mot en annan dynasti, och att *så länge den satt på Danmarks tron* vore den mig helig“.³ Her vil jeg gerne have lov at pege på, at også jeg i den bog, som Clemmensen citerer, faktisk henviser til Oscar 2.s memoirer.⁴ Glenthøj og

² Aage Friis: „Skandinavismens Kulmination. Ministeriet Halls Planer om en nordisk Union forud for Udstedelsen af Martskundgørelsen 1863“, *Historisk Tidsskrift*, 10. rk., III (1934-36), s. 583-642.

³ Oscar II: *Mina memoarer*, III, Nordstedts, Stockholm 1962, s. 85. I henhold til en anden passage af samme (s. 97), som Glenthøj og Ottosen læner sig op ad, indtraf det efter Monrads demission i juli.

⁴ Jes Fabricius Møller: *Dynastiet Glücksborg*, Gads Forlag: København 2013, s. 109.

Ottosen har altså ikke ret, når de i deres replik hævder, at Clemmensen med henvisning til min bog kun sigter til planer fra 1863. Men lad det nu ligge.

Det centrale er planerne fra månederne omkring årsskiftet 1864-65. Her er der brug for at referere det førnævnte 12 sider lange afsnit i bogen for at følge Glenthøj og Ottosens argumentation: Med Kriegers dagbøger som kilde nævner de et møde den 2. august 1864, hvor adskillige toppolitikere var til stede. De formoder, at mødet var skandinavistisk, men det underbygges ikke af kilden. Dette problem løser de på følgende måde: „Der er intet skandinavistisk i Kriegers referat, men det er usandsynligt, at et møde med så mange skandinaver ikke berørte emnet“ (s. 489). Dernæst nævnes Monrads henvendelse til prins Oscar, der dels som nævnt kendes fra Oscar 2.s memoirer, dels fra Kriegers dagbøger, dels fra de af Friis udgivne breve fra Oscars hånd.⁵

Dernæst følger et afsnit om Jens Julius (Jules) Hansens private diplomatiske færd til Frankrig. Det er fortjenstfuldt af Glenthøj og Ottosen at drage denne besynderlige skikkelse frem af glemslen. Jeg kendte ham heller ikke forud. Forfatterne knytter ham til mødet den 2. august, ikke fordi han nævnes, men fordi han stod flere af deltagerne nær (s. 489), så vi er altså ude i en formodet tilknytning til et møde, der formodes at have handlet om skandinavisme. Desuden forbliver det lidt uklart, om Hansens ærinde var primært skandinavistisk, eller om det først og fremmest handlede om at vinde Nordlesvig for den danske krone. Alle, der har skrevet om Jules Hansen, antager, at hans ærinde udelukkende var sidstnævnte.⁶ Ifølge en samtidig avisartikel i *Fædrelandet*, der afslørede Hansens hemmelige mission, skulle Hansen nærmest have bidraget til at *afsløre* en „skandinavisk Sammensværgelse“.⁷

Dernæst følger omtalen af en plan sendt af Georg Rosenmüller til Karl 15.s vicebibliotekar, Qvanten. Rosenmüller hævdede selv, at den

⁵ Aage Friis: „Kong Oscar II's Forhold til Danmark, det nordlesvigske Spørgsmaal og danske Venner“, *Historisk-filologiske Meddelelser*, Bind XXXIII, nr. 2, Det kgl. Danske Videnskabernes Selskab, København 1950, s. 22-23.

⁶ Niels Neergaard, *Under Junigrundloven*, 2. Bd., Kbh. 1916, s. 1636ff. Hansen er biograferet af henholdsvis C.St.A. Bille. Fr. de Fontenay og Viggo Sjøqvist i de tre udgaver af *Dansk biografisk Leksikon*. Det bekræftes af samtidige kilder, se især Hansens brev til Bismarck juli 1865, i Fritz Hähnsen (udg.): *Ursprung und Geschichte des Artikels V des Prager Friedens. Die deutschen Akten zur Frage der Teilung Schleswigs (1863-1879)*, I, Ferdinand Hirt, Breslau 1929, s. 434f. Bismarck dementerede over for den preussiske gesandt i København Hansens referat af den ene samtale, de to havde ført i december 1864 i Biarritz. Se smst., s. 398f.

⁷ Anonym: „Dhrr. Heltzen & Moltzen! Et Bidrag til Dagens indre Historie“, *Fædrelandet*, 7. marts 1865. Se Glenthøj og Ottosen s. 499.

var skrevet af en anden end ham selv, en „pålidelig, indflydelsesrig patriot“. Planen indebar bl.a., at den danske kongefamilie skulle bortføres fra Bernstorff Slot til Sverige af „en sammensværgelse af raske mænd“ (s. 491). Heller ikke denne plan er ny og ukendt, idet Glenthøj og Ottosen selv henviser til hele fire værker, hvor den er aftrykt. De mener dog, at man skal tage den mere alvorligt, end den er blevet indtil nu, fordi konteksten skal tages i betragtning, herunder fransk og preussisk velvilje. Den formodede preussiske velvilje knytter forfatterne derpå til det, som Hansen havde kunnet rapportere om Bismarcks skandinavistiske sympatier, da han vendte hjem til København ved årsskiftet 1864-65, endskønt Bismarck dementerede (se note 6).

Hvis Bismarck tilsluttede sig ideen om en samlet skandinavisk stat, ville det kun give mening som et forsøg på skaffe opbakning til at presse Østrig ud af hertugdømmerne. Det skete kort tid efter, hvorefter Preussen mistede interesse i et samlet og dermed stærkt Skandinavien. Endskønt Glenthøj og Ottosen berører dette forhold (jf. s. 499), kunne det godt være tematiseret noget mere, for det underbygger deres pointe.

Glenthøj og Ottosen strækker sig temmelig langt for at sandsynliggøre, at der stod stærke danske kræfter bag den plan, som Rosenmüller sendte til Qvanten. De læner sig især op ad den svenske forfatterinde Cecilia Bååth-Holmberg (1857-1920), der kendte Qvanten (men altså ikke Rosenmüller) og havde adgang til nogle af Karl 15.s papirer, som nu angiveligt er forsvundet. Hun knyttede planen til en række indflydelsesrige danskere, hvad der imidlertid ikke kan eftervises i det bevarede kildemateriale. Det bliver derfor lidt spekulativt, når Glenthøj og Ottosen knytter deres tolkning til dokumenter, der ikke længe findes. Imidlertid transformeres denne spekulation allerede på næste side (s. 494) til noget nær en etableret kendsgerning.⁸

Det lægger op til fortolkningen af et usigneret dokument fundet i Karl 15.s arkiv, dateret i København den 29. januar 1865 (s. 495). Det er dette dokument, der er det nye og hidtil ukendte kildemateriale. Forfatterne gør sig anstrengelser for at knytte dette anonyme dokument til en række af de aktører, de tidligere har omtalt, herunder J.J. Hansen (s. 496), men det bliver ved formodningerne.

Som svar på det i overskriften stillede spørgsmål må man bekræfte, at der var en plan om at bortføre den danske kongefamilie og dermed begå statskup i Danmark i 1864-65. Glenthøj og Ottosen forsøger at sætte denne plan i kontekst, som de siger, men de har ikke held med

⁸ Det var i øvrigt ifølge Christoffer Krabbes dagbøger Rosenmüller, der medbragte Karl 15.s billet til København om de „22.000 Mand“ i efteråret 1863. Afskrift af dagbøgerne i Rigsarkivet venligt meddelt af Karen Elisabeth Stub.

at overbevise læseren om, at der stod stærkere kræfter bag denne plan end blot Georg Rosenmüller, selvom han påstod, at han formidlede den på vegne af andre og mere betydningsfulde personer

Den anden og helt anonyme plan har ifølge Glenthøj og Ottosen ikke tidligere været omtalt i historieskrivningen (s. 495), men det er der måske en årsag til. Aage Friis, der har haft adgang til Bernadotteska Arkivet, der rummer Karl 15.s arkiv, fandt i hvert fald ingen anledning til at omtale dokumentet.⁹ Her må det være tilladt at pege på en mulig ophavsmand, nemlig den Carl Rosenberg, som i forvejen havde offentliggjort et forslag til en skandinavisk union, der af en eller anden grund er faldet ud af Glenthøjs og Ottosens litteraturliste, endskønt de godt kender den.¹⁰ Disse to planer må hver især i mangel af stærkere beviser betragtes som politiske vidtløftigheder fostret af en enkelt mand, hvad enten han nu hed Rosenmüller eller Rosenberg. Glenthøj og Ottosen medgiver da også selv, at sidstnævnte plan er urealistisk på flere punkter. (s. 497).

Konkluderende må man sige, at Glenthøj og Ottosen kun i begrænset omfang sandsynliggør, at der skulle stå stærkere kræfter bag disse to planer. Den kontekst, de hævder kaster nyt lys over en kendt og en hidtil ukendt revolutionær plan, har i overvejende grad karakter af formodninger om en forbindelse til de øvrige skandinaver i samtiden. At en plan om en skandinavisk union måske netop i 1864-65 kunne nyde Bismarcks støtte, er en anden sag. Men den skulle i givet fald stadig være realistisk.

Derimod er der en anden værdifuld pointe, man kan tage med fra læsningen af bogen, og det er en revurdering af Oscar 2.s rolle. Jeg har selv taget hans egen beretning om hans afvisning af Monrads ovennævnte forslag for gode varer, men Glenthøj og Ottosen har nok ret i, at optegnelserne, der ikke er samtidige, er præget af en vis bagklogskab. Derfor skal man nok være åben for den fortolkning, at Oscar, da han stadig var prins, var mere modtagelig for forslag af skandinavistisk karakter, end han senere gav indtryk af – antagelig især, hvis det involverede ham selv som kommende konge for hele foretagedet. Det bekræftes af en erindring af baron Gedalia, som i 1870 havde fået

⁹ Aage Friis: „Kong Oscar II's Forhold til Danmark, det nordslesvigske Spørgsmaal og danske Venner“, *Historisk-filologiske Meddelelser*, Bind XXXIII, nr. 2, Det kgl. Danske Videnskabernes Selskab, København 1950.

¹⁰ Glenthøj og Ottosen, s. 492. Carl Rosenberg: *Den politiske Skandinavisme, Hindringerne, Nødvendigheden og Muligheden for dens Gjennemførelse. Med Forslag til en skandinavisk Forbundsforfatning*. Særtryk af *Dansk Maanedsskrift*. Kbh. 1864 Se også Claus Bjørn, *Blot til pynt? Monarkiet i Danmark – i går, i dag og i morgen*, Forlaget Fremad 2001, s. 134, hvor CB omtaler en plan af Rosenberg, der skulle være sendt til Karl 15., desværre uden kildeangivelse.

i opdrag at finde et egnet kongsemne til Spanien. Han spurgte først Christian 9.s lillebror prins Hans, der afviste forslaget, og henvendte sig derefter til den svenske tronfølger, prins Oscar.¹¹ Ifølge Gedalias beretning var Oscar imødekommende, men endte dog med at takke nej.

Hvis prins Oscar havde taget imod tilbuddet, ville han og hans børn dermed have opgivet kravet på den svenske trone, der derfor ville være gået i arv til hans brors eneste barn, prinsesse Lovisa, der netop var blevet formælet med den danske kronprins Frederik (8.). Dermed ville grunden for en skandinavisk, dynastisk union være lagt. Selvom det ville have været en mere farbar vej for skandinaverne end de vidtløftige kupplaner, der fandt vej til Karl 15.s arkiv, blev heller ikke disse planer virkeliggjort. Det blev tværtimod Lovisas og Frederiks to ældste sønner, der kom til at konsolidere den skandinaviske opdeling snarere end den skandinaviske union, idet prins Carl blev konge af det selvstændige Norge i 1905 med kongenavnet Haakon 7. Hans storebror, prins Christian, blev den tiende af slagsen som dansk konge i 1912, mens deres mors fætter, Gustav 5., var svensk statsoverhoved. Det skete samtidig med, at indførelsen af parlamentarisme i de skandinaviske stater reducerede monarkernes betydning og dermed også betydningen af dynastiske unioner i det hele taget.

¹¹ Citeret af Aage Friis i *Danske Magazin*, 7. rk., II (1940), s. 186, jf. Glenthøj og Ottosen s. 516. Dog fejldaterer Friis citatet til at være fra *Dagbladet*, 1. april 1890. Det er fra den 4. januar samme år.